
Ю. Л. БОШИЦЬКИЙ, М. І. МАЛІЙ

*Юрій Ладиславович Бошицький, професор,
заслужений юрист України, ректор Київського уні-
верситету права НАН України*

*Микола Іванович Малій, доктор філософії, завіду-
вач юридичної клініки «Фенікс» Київського універси-
тету права НАН України*

ОПТИМІЗАЦІЯ РОБОТИ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ «ФЕНІКС» КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА НАН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Нащодавно, в Дубліні пройшло чергове засідання Генеральної асамблеї ENQA (European Network for Quality Assurance) в рамках проведення якого розглядалися новітні практики забезпечення якості освіти, питання визнання освітніх кваліфікацій, академічна доброчесність, майбутнє ESG (Європейських стандартів та рекомендацій), методології оцінювання агентств і транскордонного забезпечення якості освіти. В даному міжнародному освітньому заході взяли участь представники Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від України, яке є афілійованим членом ENQA. Зазначимо, що Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти вбачає своєю ключовою метою відповідність якості вищої освіти в Україні європейським стандартам та активно співпрацює з Європейською мережею забезпечення якості освіти (ENQA) та багатьма європейськими партнерами¹.

Також важливою освітньою подією стало проведення в університеті Авейру (uni-versity Aveiro, Portugal) Європейського форуму із забезпечення якості освіти 2023 (EQAF 2023)².

Вище згадані події в міжнародному освітньому середовищі безпосередньо мають вплив на розвиток вищої правничої академічної освіти в Україні та оптимізацію використання наукових методів формування професійних навичок правника в умовах воєнного стану.

Варто підкреслити, що згідно преамбули Конституції України та згідно із Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» № 2680-VIII від 07.02.2019 нашою державою визначено незворотність європейського та євроатлантичного курсу України³.

Очевидно, що сьогодні задача забезпечення належної якості вищої правничої освіти є однією із найбільш важливих в умовах воєнного стану, адже сучасна правнича наука сьогодні має значний інтелектуальний потенціал у всіх національних галузях правознавства, який необхідно активно та вміло використовувати для підвищення ефективності новітнього інноваційного навчального процесу. Також важливо зазначити, що сьогодні сприяють підвищенню кваліфікаційного рівня правничої компетентності саме здатність до асиметричного аналізу важливих правових явищ як вітчизняного так і міжнародного характеру, а також безпосередньо самих процесів правового, аналітичного, логічного та критичного мислення у правозастосовній діяльності в українському суспільстві та світі.

На нашу думку, однією з ефективних та дієвих форм удосконалення професійних навичок правника в умовах воєнного стану вищої юридичної освіти в Україні є набуття здобувачами практичних навичок під час проходження фахової практики в юридичних клініках, як структурних підрозділах вищих навчальних закладів України. В наш час Україна гостро потребує застосування принципово інноваційних підходів до узгодження задач підготовки сучасних правничих кадрів для задоволення потреб як самого українського суспільства так і нашої держави. Нагальні й суто практичні задачі викладання правових дисциплін в Україні за сучасних умов воєнного стану не мають залишати поза увагою думки науковців та викладачів, які цілком логічно стверджують про необхідність підвищення рівня вимог до якості вищої правничої освіти загалом та професії правника, яка в свою чергу відіграє суспільно важливу та ключову роль в сучасній системі державотворення України.

Зазначимо, що західні тренди щодо популяризації юридичних клінік в освітній галузі вдало інтегрувалися у вітчизняний освітній простір ще з перших років незалежності нашої держави. Клінічна освіта сьогодні

ні – дуже практична та престижна, оскільки дає змогу студентам-правникам вже з перших курсів навчання в університеті отримувати практичні знання та навички в сфері юриспруденції, дає змогу надавати реальну правничу допомогу громадянам України в умовах дії воєнного стану. Також є нагальна потреба в необхідності підвищення рівня практичної складової при підготовці правників нового часу.

Поява перших юридичних клінік впродовж 1996–1999 р.р. в Україні тісно пов'язана із здобуттям нашою країною незалежності та прагненням молодіжних, студентських та інших громадських організацій (у містах Києві, Донецьку, Львові, Одесі, Луцьку та ін.) до надання правничої допомоги в нових реаліях життя громадян України.

Завдяки росту кількості юридичних клінік в нашій державі у 2003–2004 р.р. національну мережу юридичних клінік було об'єднано в Асоціацію юридичних клінік України, яка сьогодні об'єднує понад 60 юридичних клінік по всій Україні.

29 серпня 2007 року було створено юридичну клініку «Фенікс» Київського університету права НАН України за ініціативою ректора Київського університету права НАН України та згодом успішний досвід застосовано при створенні у відокремленому підрозділі Рівненському інституті Київського університету права Національної академії наук України юридичної клініки «Фенікс-Рівне».

У 2021 році юридична клініка «Фенікс» Київського університету права НАН України стала членом Асоціації юридичних клінік України. Очевидно, що саме активна участь в юридичному клінічному русі юридичної клініки «Фенікс» Київського університету права НАН України забезпечує системну підготовку юристів, готових до практичної професійної діяльності, тим самим сприяючи утвердженню в українському суспільстві верховенства права, доступу до правосуддя та підвищення рівня правової культури.

Очевидно, що з початку діяльності юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України було укладено ряд договорів про співпрацю з різними правовими установами, органами та організаціями, що сьогодні сприяє позитивному вирішенню завдань, які ставить перед собою юридична клініка. Дана активна діяльність з пошуку нових партнерів допомагає розширювати можливості діяльності юридичної клініки як на національному рівні так і на міжнародному.

Варто відзначити, що відбулася зустріч ректора Київського університету права Національної академії наук України з директором Благодійної організації «Благодійний фонд «Всеукраїнська волонтерська спільнота «Для українців» результатом якої стало підписання Меморандуму про співпрацю. Під час зустрічі керівники поділилися власними міркуваннями та шляхами розв'язання задач та викликів в правовому полі, які виникли через напад держави-агресора, питаннями співробітництва між університетом та благодійною організацією щодо реалізації політики у сфері освітньої діяльності, організації та проведення культурно-просвітницьких заходів присвячених правовій тематиці сьогодення, популяризації юридичної освіти та правничій допомозі.

Очевидно, що такі практичні зустрічі та подальша співпраця в рамках надання безоплатної правничої допомоги є цінними та корисними не тільки для студентів-правників, але і будуть суттєвою правничою підтримкою для певних категорій громадян України, які цього дуже потребують в даний час. Така співпраця буде мотивувати здобувачів під безпосереднім керівництвом викладачів-кураторів більш відповідально ставитися до професії правника, якісно надавати правничі консультації, фахово здійснювати підготовку процесуальних документів та ефективно сприяти захисту конституційних прав і свобод громадян України, активно допомагає всім українцям по всій території України (тимчасово переміщеним особам, дітям, сім'ям загиблих українських воїнів), які потерпіли від збройної агресії російської федерації, військовим Збройних Сил України, дитячим лікарням.

За ініціативи Юридичної клініки «Фенікс» Київського університету права НАН України на базі Київського університету права НАН України відбувся З'їзд юридичних клінік міста Києва. До участі в заході було запрошено юридичні клініки столичного регіону. Основною ідеєю зібрання керівників та представників юридичних клінік є заклик до єднання та спільного вирішення сьогоденних надскладних задач в нашій країні. Важливо зазначити, що представники юридичних клінік здійснили вагомий внесок у розвиток подальшої співпраці: обмін досвідом, формальні і неформальні зустрічі, організації спільних заходів з підвищення рівня кваліфікації та рівня знань студентів-правників. Тема заходу була присвячена «Стратегічним цілям розвитку клінічної правничої допомоги в умовах воєнного стану в Україні» та практично відобразила перспективи розвитку клінічного руху в нашій державі в близькому майбутньому.

Сьогодні метою діяльності юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України є впровадження в навчальний процес здобувачів Київського університету права НАН України елементів практичної правничої діяльності шляхом надання безоплатної правничої допомоги особам соціально вразливих верств суспільства та здійснення діяльності з правового просвітництва в умовах воєнного стану.

Основними напрямками діяльності юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України сьогодні є:

- співробітництво юридичної клініки «Фенікс» з іншими юридичними клініками, правозахисними організаціями, органами державної влади та місцевого самоврядування тощо;
- забезпечення засвоєння здобувачами практичних навичок під час юридичного консультування та складання юридичних документів шляхом надання безкоштовної правничої допомоги особам соціально вразливих верств суспільства;
- забезпечення вивчення здобувачами, які мають намір надавати консультації в юридичній клініці, спеціалізованого курсу «Основи юридичної клінічної практики»;

- проведення тематичних занять з учасниками юридичної клініки «Фенікс», в тому числі із застосуванням інтерактивних методик;
- проведення конференцій, зустрічей, тренінгів, майстер-класів, гостьових лекцій та практичних занять учасників юридичної клініки з практиками різного юридичного спрямування;
- проведення правоосвітніх заходів з актуальних правових питань сьогодення.

Сьогодні клініцистами надається безоплатна правнича допомога малозабезпеченим верствам населення з наступних питань:

- захисту конституційних прав та свобод громадян і організацій;
- цивільного, трудового, аграрного, житлового, земельного, сімейного, міжнародного права та соціального забезпечення;
- правового регулювання підприємницької діяльності, яка здійснюється малозабезпеченими верствами населення;
- захисту прав молоді та неповнолітніх.

За сучасних умов воєнного стану актуальною залишається проблема правничої допомоги широким верствам населення, в першу чергу малозабезпеченим – пенсіонерам, ветеранам, інвалідам, безробітним, підліткам, багатодітним сім'ям, біженцям, особам з обмеженими можливостями, та іншим категоріям громадян. Залучення студентів до участі у програмах юридичної клініки надає можливість останнім безпосередньо спілкуватися з людьми, які потребують юридичної допомоги. Це сприяє розвитку навичок спілкування, аналізу інформації, що необхідні кожному юристу в його повсякденній роботі.

Основними завданнями юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України в умовах воєнного стану є:

- забезпечити спрямованість навчального процесу на оволодіння студентами практичними аспектами юридичної професії;
- допомогти майбутньому юристу здобути навички ведення справ майбутнього клієнта, а також розвинути свої погляди на професію юриста, оцінити значення та роль юриста в суспільному житті;
- допомогти захистити свої права особам, які не мають можливості отримати юридичну допомогу в інший спосіб або захистити свої права самостійно.
- підвищення рівня практичних знань, вмінь та навичок здобувачів університету;
- забезпечення доступу представників соціально-вразливих верств населення до правничої допомоги;
- формування правової культури громадян;
- підготовка та навчання здобувачів університету з дотриманням принципів верховенства права, честі та гідності особи, справедливості;
- створення місць для проходження здобувачами університету навчальної та виробничої практики;
- забезпечення здобувачів практичними аспектами юридичної професії під час навчального процесу;
- допомога майбутньому юристу у набутті вмінь та навичок ведення справ майбутнього клієнта, сприяння формуванню поглядів на значення та ролі професії юриста в суспільному житті;
- надання громадянам соціально-вразливих верств населення безоплатної правничої допомоги;
- проведення заходів з правової освіти населення;
- створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням, засобами масової інформації та юридичною клінікою, що дозволить оперативно реагувати на практичні потреби громадян;
- проведення правоосвітніх, правороз'яснювальних та інших навчально-практичних заходів із залученням практиків із різних сфер юридичної діяльності;
- співробітництво з іншими юридичними клініками закладів вищої освіти України та за її межами.

Сьогодні без юриста важко обійтися як пересічному громадянину, так і будь-якій установі. Пересічний громадянин, не маючи спеціальних юридичних знань для вирішення своїх проблем, не може не перейматися пошуком, вивченням, тлумаченням законів та інших нормативно-правових актів. Йому достатньо знати свої права та обов'язки. Інша річ – професійна обізнаність і компетентність громадянина. Таку задачу повинна вирішувати вища юридична школа. Виходячи з цього постає питання щодо формування підготовленої особистості, здатної кваліфіковано виконувати складні завдання, пов'язані із впровадженням нового законодавства, яке повинно відповідати інтересам громадянина України і одночасно бути охоронцем інтересів усієї держави. Залучення здобувачів до участі у програмах юридичної клініки надає можливість останнім безпосередньо спілкуватися з людьми, які дійсно потребують юридичної допомоги. Це сприяє розвитку навичок спілкування, аналізу інформації, методам психології, що необхідні кожному юристу в його повсякденній роботі. Юристи-початківці намагаються набути таких навичок, розуміючи, що вони стануть їм у пригоді, допоможуть зробити професійну кар'єру.

В умовах воєнного стану актуальною залишається проблема правової допомоги широким колу осіб, а саме: пенсіонерам, особам з втратою працездатності, неповнолітнім та малолітнім, багатодітним сім'ям, особам з низьким доходом, особам з обмеженими можливостями, внутрішньо переміщеним особам, учасникам бойових дій, постраждалим від домашнього насильства тощо. Тому, надання безкоштовної юридичної консультації дає можливість охопити широке коло громадян і краще реалізувати програму з їх правового забезпечення і правової освіти.

Можливість захисту та реалізації своїх прав з допомогою юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України стимулює громадян до самозахисту і робить їх дії більш ефективними. У них руйнується стереотип, пов'язаний із недоступністю та неможливістю реалізувати свої права у спотвореній на сьогоднішній день

системі реалізації прав громадян. Підтримка вищезгаданих ініціатив юридичною клінікою надає змогу забезпечити сталий і тривалий характер функціонування юридичної клініки завдяки переходу на самозабезпечення та підтримку з боку нашого навчального закладу, на основі якого вона функціонує.

Спектр заходів, передбачений у роботі юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України, дуже різноманітний. Це і організація науково-практичних семінарів, круглих столів, тренінгів, майстер-класів для консультантів клініки, і проведення бесід на правову тематику серед школярів та їх батьків, безкоштовна правнича допомога літнім людям та випуск листівок з юридичних питань.

Популяризація надання правничої допомоги юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України також здійснюється через мережу Internet для залучення більшої глядацької аудиторії та можливості виведення роботи на інший правовий рівень, що дозволяє особам, які потребують допомоги, самим знайти відповіді на загально-теоретичні питання, які не потребують додаткового тлумачення.

Водночас, виконання цих робіт сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти професійного іміджу юриста-правознавця та дозволяє застосовувати свої отриманні практичні знання для on-line роз'яснень громадянам, що цього потребують.

Проходження практики у юридичній клініці «Фенікс» КУП НАН України дозволяє сформувати у студентів такі фахові компетентності правника, передбачені Стандартом вищої освіти: знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права; здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти; здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції; здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації; здатність до самостійної підготовки проектів актів правозастосування тощо.

Практична діяльність в юридичній клініці «Фенікс» КУП НАН України, безумовно, надає можливість майбутнім юристам вміло застосовувати та засвоювати здобуті теоретичні знання в усіх сферах юридичної практики та навчити вправно орієнтуватися в юридичній професії, яку обрали студенти.

Відвідувачі старшого віку широко вдячні юрисконсультам юридичної клініки «Фенікс» КУП НАН України за безкоштовні правничі консультації.

У своїй діяльності юридична клініка тісно співпрацює з державними органами та громадськими організаціями в сфері проведення заходів з правової освіти населення не тільки в межах міста Києва та Київської області.

Варто також зауважити, що безпосередній досвід наукової, викладацької діяльності в поєднанні з правозастосовною практикою дозволяє вказувати, що загалом комунікативні компетентності студентів-правознавців розвиваються крізь призму їх формування в рамках декількох мовних курсів або в межах юридичних клінік. Проте і в сучасному світі практичне засвоєння лекційного матеріалу на базі юридичної клініки є найбільш дієвим способом навчання для студентів правничого профілю.

Очевидно, що сучасні методики викладання права мають не тільки стандартний метод викладання через класичні лекції та семінари. Адже сьогодні вже започатковується викладання через залучення студентів до прямої дискусії з викладачем, але це поки що не є усталеною практикою в навчальних закладах, де проводяться «за звичаєм» лекції з постатейним викладом нормативно-правових актів, а потім опитування з теоретичних питань на семінарському занятті. Зазначимо, що матеріал із тих чи інших юридичних предметів ліпше засвоюється в процесі моделювання проблемних ситуацій, проведення судових дебатів разом із підготовкою відповідних документів, вивчення судової практики, за результатом чого і формуються практичні правозастосовні навички, здатність до асиметричного, критичного та системного мислення у студентів.

Навчання в юридичній клініці «Фенікс» КУП НАН України передбачає застосування відмінної від необхідності механічного відтворення інформації освітньої парадигми. На кожному етапі навчання і роботи в клініці студент повинен пам'ятати не лише отриману інформацію під час навчального процесу, а й застосувати її до реалії юридичної практики через відповідні інтерактивні методики: вирішення казусів, робота в малих групах тощо.

Отже, з урахуванням особливостей конкретних правничих спеціальностей, необхідно вбачається організація навчального процесу на засадах інтегративності та варіативності з метою правильного розуміння норм правової науки при їх застосуванні на практиці.

Загалом у навчальному процесі Київського університету права Національної академії наук України використовуються різні методики, технології, прийоми опанування юридичних спеціальностей. Одна група методик розглядає студента як об'єкт навчання, інша група, до якої належать інтерактивні методики, застосовуються у юридичній клініці «Фенікс» КУП НАН України, а саме: надаються безоплатні правові консультації, готуються позовні заяви, інші юридичні документи з різних галузей правової науки, проводиться інсценування судового засідання, навчання студентами один одного, плануються дебати, використання слайдів і відеоматеріалів, зустрічі з юристами-практиками, суддями як суб'єктами навчання.

Як свідчить практика, найкраще засвоєння матеріалу, його сприйняття та розуміння сутності, особливостей, правової природи зазвичай відбувається за умови безпосередньої участі студента (професійна підготовка) під керівництвом завідуючого юридичної клініки.

Зазначимо, що студенти старших курсів юридичного факультету КУП НАН України активно залучаються до роботи та проходження практики у юридичній клініці «Фенікс» КУП НАН України, яка надає без-

оплатну правничу допомогу. Пріоритетне завдання функціонування даного структурного підрозділу – здобути майбутньому правнику професійні навички ведення справ клієнта, розширити свій світогляд щодо омріяної професії, а також сприяти захисту особистих немайнових та майнових прав особам, які зазнали протиправних посягань та не мають фінансової можливості в умовах воєнного стану отримати належну правничу допомогу.

Варто звернути увагу на те, що Європейська мережа клінічної юридичної освіти (ENCLE) на Генеральній асамблеї під час 8-ї конференції ENCLE у Брешії (Італія) ще 15 липня 2022 року прийняла стандарти якості для юридичних клінік для підтримки своїх основних цілей. Ці стандарти розроблені для підтримки розвитку клінічної юридичної освіти в Європі, таким чином сприяючи досягненню цілей ENCLE⁴.

Вище наведені факти та роздуми дають підстави для висновку, що у процесі навчання студентів-правників ключова увага має приділятися саме професійним предметним знанням з належною практичною підготовкою. Юридична клініка, як форма удосконалення професійних навичок юриста в умовах реформування вищої юридичної освіти в Україні, надає реальну можливість набутти студенту практичних навичок, вміти безпосередньо застосувати здобуті науково-теоретичні знання на практиці та загалом орієнтуватися в майбутній правничій професії.

¹ Генеральна асамблея ENQA 2023 URL: <https://naqa.gov.ua/2023/10/генеральна-асамблея-enqa-2023>

² 2023 Європейський форум із забезпечення якості

URL: <https://eua.eu/events/124-2023-european-quality-assurance-forum.html>

³ Конституція У країни: Закон У країни від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

⁴ Стандарти якості ENCLE для юридичних клінік URL: <https://encle.org/events-and-news/news/encle-s-quality-standards-for-legal-clinics>.